

NOVI DRUŠTVENI POKRETI I IDEJA NAPRETKA

LINO VELJAK

Filozofski fakultet, Zagreb

U članku se razmatraju dvije osnovne novovjekovne koncepcije napretka: koncepcija napretka kao povijesnog procesa emancipacije čovjeka i koncepcija napretka kao kvantitativnog rasta materijalnih proizvodnih snaga. Pojava novih društvenih pokreta objelodanila je granice napretka zasnovanoga na ovoj drugoj koncepciji. Imajući to u vidu, autor opovrgava opravdanost nekritičkog ocjenjivanja progresivnosti i regresivnosti novih društvenih pokreta, te uporedo ukazuje na neke elemente što upućuju na mogućnost prosudbe emancipatorskog karaktera tih pokreta. Naposljetku, autor raspravlja o konzekvencijama tih razmatranja s obzirom na pojavu nekih oblika novih društvenih pokreta u Jugoslaviji.

Najčešći prigovor koji se može čuti na račun novih društvenih pokreta glasi: kada bi ti pokreti zadobili odlučujući utjecaj na društveni razvitak, zastavili bi napredak i otvorili njegov regresivan proces. Taj prigovor zadobiva različite formulacije i izriče se na raznovrsnim razinama: od zdravorazumskog rasuđivanja običnog čovjeka pa do sofisticiranih teorijsko-političkih i povijesno-filozofijskih diskursa.

Da ne bismo ostali pri ovako uopćenoj tvrdnji, poslužiti ćemo se jednim aktualnim primjerom. Ekologistički pokreti u pravilu se suprotstavljaju izgradnji nuklearnih elektrana. Nakon Černobila protivljenje izgradnji tih »najmodernijih izvora energije« steklo je podršku najšire javnosti, čak i u zemljama gdje je javnost tradicionalno bila ravnodušna spram pitanja zaštite čovjekova okoliša: Jugoslavija je u tom pogledu najbolji primjer. Moratorij na izgradnju planiranih nuklearnih centrala svakako je u vezi s tom promjenom raspoloženja u javnosti (premda bi bilo naivno kada bi se on tumačio kao isključiva posljedica rasta antinuklearnog raspoloženja). U toj situaciji ne miruje, dakako, ni nuklearni lobby. Zastupnici izgradnje novih nuklearki krenuli su u kontra ofenzivu. Vođena pod nepovoljnim okolnostima, ta kontra-ofenziva izvrsno pokazuje karakter uvodno spomenutog prigovora.

Najnoviji prilog nuklearnoj propagandi — novinski članak iz »Vjesnika« u kojem se koketira i s ekološkijskom sviješću i nudi primjer »perestrojke« zapadnoevropskih eko-fundamentalista, koji su, navodno, od boraca protiv korištenja nuklearne energije postali borci protiv sprejeva — prijete onima

koji bi se odrekli nuklearne energije razvojnom inferiornošću, da bi autor potom izrekao ključnu misao: »Bez struje nema napretka, utrošak kilovat sati po stanovniku godišnje pouzdan je parametar za procjenu razvijenosti privrede neke zemlje.«¹

Nećemo raspravljati ni o socijalno-političkom kontekstu pojave ovoga članka, a još manje o argumentaciji i motivima koji su člankopisca naveli da napiše ovaj prilog stvaranju »poželjna javnog mnijenja«. Zadržat ćemo se na onom po čemu je citirana rečenica značajna. »Bez struje nema napretka«. Napredak je, dakle, toliko značajan i vrijedan da je strah od njegova izostajanja dovoljan razlog za zanemarivanje nus-produkata napretka (u konkretnom slučaju: nekog novog Černobila). Nadalje, napredak se izjednačava sa stupnjem privredne razvijenosti. No, u ovom članku nedostaju preciznija određenja toga što bi napredak zapravo imao značiti. Taj nedostatak ne može se smatrati manom članka: nije na novinsko-propagandističkoj bilješci da odgovori na pitanje o biti jednoga od nosećih pojmova novovjekovlja. Članak je zanimljiv tek kao jedan od brojnih primjera samorazumljivog korištenja toga pojma.

Hoćemo li pak doista odgovoriti na pitanje o napretku, moramo se okrenuti relevantnoj literaturi. Pojam napretka predstavlja ključan pojam novovjekovlja, premda se o napretku — ali isključivo u smislu individualnog napredovanja — govori i u predmodernoj filozofiji, pa ćemo razmatranja o napretku sresti među ostalima i kod Platona (Teetet), Aristotela (Organon), Hrizipa (Fragmenti) i Tome Akvinskoga (Suma teologije).² Osebnost novovjekovnog pojma napretka sastoji se u tome, što se prostor događanja određuje kao povijest: napredak nije individualno napredovanje u znanjima, umijećima, mudrosti ili dobroti, nego povijesno uspostavljeno napredovanje ljudskog roda. Upravo je napredak konstituens svjetske povijesti.

No, unutar toga zajedničkoga poimanja napretka kao povijesnog (dapače: svjetsko-povijesnog) procesa vrši se jedna diferencijacija koja će dugo vremena ostati prikrivenom, a proizlazi iz određenja smisla i zbiljskog sadržaja napretka. Prvo određenje na karakterističan način prezentira Hegel. Povijesni napredak znači napredovanje u slobodi, (napredak u svijesti slobode) čovječanstvo prelazi iz orijentalnog despotizma gdje je samo jedan dio slobodan, preko antičkog robovlasništva gdje su samo neki bili slobodni i preko feudalnog poretka gdje su kmetovi bili ovisni o slobodnim gospodarima, u stanje slobode za sve.³ Kriterij napretka je dakle, stupanj individualne slobode u nekom društvu. Taj se kriterij shematski može odrediti kao »emancipatorski«.

Drugo određenje napretka u svojem se inicijalnom obliku ne razlikuje vidno od prvoga. Razlika se očituje tek u pomaku naglaska. To određenje napretka, koje može reprezentirati linija Francuske filozofije povijesti od Turgota do Comtea, inzistira na prirodnoznanstveno-tehničkom napretku, na tehničkom ovladavanju čovječanstva prirodom, odakle slijedi i porast slobode

¹ S. Martinović, »Nuklearke? Hvale — da!«, *Vjesnik*, 5. XI. 1988, str. 3.

² Usp. pregledan prikaz predmodernih pojmova napretka u članku L. Oeing-Hanhoffa, »Fortschritt«, u: H. Krings-H.M. Baumgartner- C. Wild (urt), *Handbuch philosophischer Grundbegriffe* 2, Kösel, München 1973, str. 474—5.

³ Usp. G.W.F. Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte*, F. Meiner, Hamburg 1955, str. 63.

i demokracije.⁴ Napredak prirodnih znanosti i njihove tehničke aplikacije u cilju poboljšanja života i porasta ljudskih moći (čemu se — barem s Comteom — pridružuje i napredak društvenih — po uzoru na fiziku kao paradigmatičku prirodnu znanost izgrađeni — znanosti te, naposljetku — barem s funkcionalističkim orijentacijama sociologije u našem stoljeću — napredak »socijalne tehnologije«) leži u osnovi optimističke vizije neograničenog rasta materijalne osnovice ljudskog života, vizije razvitka koja iz kvantitativnog rasta izvodi automatizam porasta kvalitete života, da bi na kraju ta ideja automatizma dovela do apsolutizacije kvantitativnog momenta i do zaborava pitanja o karakteru kvalitete do koje napredak dovodi ili bi mogao dovesti. Prva forma kritičke reakcije na taj zaborav očitovala se, primjerice, u pitanju može li tehnički napredak voditi stvaranju pretpostavki za slobodu, kada se zapaža da se na osnovi njega stalno proizvode nove (tzv. umjetne) potrebe, te da se time stvaraju novi oblici prinude (koji istodobno održavaju i dosadašnje prinude). Zanimljivo je — a i simptomatično — da tu vrstu prigovora nisu postavljali isključivo kritički (ili »marksistički«) nastrojani teoretičari poput Marcusea ili Adorna⁵ nego npr. i jedan Karl Löwith, mislilac za kojega bi se teško dalo pokazati da nije tipično građanski filozof.⁶ Zajedničko je svim tim i srodnim krtkama da, nasuprot neupitnosti napretka, problematiziraju njegove učinke, a to mogu činiti zato što kriterij napretka pomiču od kvantitativne dimenzije u kvalitativnu. Vjerovanje u automatizam znanstveno-tehničkog napretka, u njegovu automatski usklađenost s napretkom u pogledu individualne i društvene slobode skršeno je u doticaju s empirijski ustanovljivim raskorakom između kvantitativnog rasta i faktičke kvalitete tim rastom uspostavljenog života .No, da bi se taj raskorak uopće i mogao uočiti kao nešto problematično, već je prethodno bilo potrebno posjedovati neki kriterij koji nije imanentan funkcionalno-kvantitativnoj razini, pa je u tom smislu valjalo, primjerice, pribjeći onom kriteriju koji se daje rekonstruirati iz Hegelova poimanja povijesti. Ukoliko je, naime, kriterij sadržan u čistoj funkcionalnosti, kritika napretka je moguća tek s pojavom relevantnih pojava funkcionalnih poremećaja ili s njegovim zastojem (odnosno s očitovanjem destruktivnih tendencija neobuzdanog napretka u odnosu na elementarno funkcioniranje društvene cjeline ili nekih njezinih funkcionalno nenadomjestivim dijelovima).

Vratimo se citiranoj misli iz onoga »Vjesnikova« članka. Misao da bez struje nema napretka, može se podvrći kritici na dva načina: 1. Ukoliko kritičar raspolaže takvim kriterijem napretka prema kojemu razvijenost privrede neke zemlje (do koje porast proizvodnje i potrošnje električne energije dovodi) ne implicira i zbiljski napredak (definiran npr. u terminima povećanja realnih mogućnosti samoozbiljenja ljudskih moći, ili, naprosto, porasta zadovoljstva), pa na temelju takvog kriterija ustanovljava da porast energetskih potencijala u danom kontekstu djeluje kontraproduktivno u odnosu na porast ili čak i na održavanje zatečenog stupnja uznapređovalosti, ovisno već o tome kako se poželjan napredak ili poželjno stanje definiraju, i 2. Ukoliko kritičar, lišen ili svjesno oslobođen bilo kakvih transcendentnih ili ne-funk-

⁴ Usp. L. Oeing-Hanhoff, nav. djelo, str. 478.

⁵ Usp. npr. H. Marcuse, *Čovjek jedne dimenzije*, V. Masleša, Sarajevo, 1968, Th. W. Adorno, »Fortschritt«, u: H. Kuhn-F. Wiedmann (ur.), *Die Philosophie und die Frage nach dem Fortschritt*, A. Pustet, München, 1964.

⁶ K. Löwith, »Das Verhängnis des Fortschritts«, u: H. Kuh-F. Wiedmann (ur.), nav. djelo.

cionalističkih kriterija napretka, ustanovljava da će određeni modus porasta proizvodnje električne energije dovesti do disfunkcionalnosti sistema (npr. da će troškovi eliminiranja nuklearnih otpadaka poništiti sve funkcionalno pozitivne učinke nuklearnom tehnologijom proizvedene energije).

Dok je prvi način kritike bio svojstven razdoblju neupitna tehnološkog optimizma (razdoblju koje se »iznutra« dovodi do vlastitih granica ako ne i do kraja s pojavom tzv. Rimskog kluba), drugi — poput prvoga, dakako, također shematski postavljen — način jest svojstven ovom našem trenutku, kada se očituju razorni (ili, suzdržanije formulirano, problematični) učinci neobuzdana i nekontrolirana tehnološkog napretka — pri čemu valja naglasiti da je u pogledu nekih specifičnih aspekata napretka — kao što je npr. nemiroljubiva upotreba nuklearne energije — ovaj drugi način kritike bio aktualan i u prijašnjem razdoblju, premda je linija razgraničenja pristaša od kritičara nuklearnog naoružanja pretežno slijedila granicu između prvog i drugog postavljanja kriterija.

Danas, dakle, nije potrebno zastupati poziciju radikalne kritike nereflektiranog napretka, da bi se pojedini pravci napretka doveli u pitanje. Paradigma kritike nuklearne proizvodnje električne energije pokazuje da uopće nije neophodna, npr. kritika potrošačkog društva kao pretpostavka za osporavanje smislenosti izgradnje nuklearnih elektrana. Kritička argumentacija može — za razliku od one što je svojstvena, npr. Löwithovoj kritici napretka — polaziti i od čisto funkcionalističkog poimanja napretka, ukoliko se naime dade pokazati da primjena nuklearne tehnologije proizvodnje električne energije dovodi do takvih problema oko zaštite okoline koji rezultiraju teškim funkcionalnim poremećajima i prijete raspadom samog sistema. U takvom slučaju moguće je (i to ne tek hipotetički) obrnuti onaj na početku izložen prigovor o suprotstavljanju napretku. Taj prigovor u danom slučaju upućen ne novim društvenim pokretima u cjelini (ili »kao takvima«), nego protivnicima nuklearne energije, dade se obrnuti protiv onih, koji prigovor iznose, protiv zastupnika izgradnje nuklearnih elektrana, te pokazati da su upravo oni ti koji rade protiv napretka, utoliko što ne kontrolira kvantitativni rast pod svaku cijenu dovodi do takvih destruktivnih učinaka koji onemogućuju bilo kakav napredak, pa i održavanje na zatečenom stupnju razvijenosti proizvodnih snaga. Osporavanje nekontrolirana kvantitativnog rasta (a napose pojedinih njegovih aspekata) podjednako je moguće s pozicije kritičke refleksije novovjekovna ili moderna neupitnog poimanja napretka kao i s pozicije samoga napretka, pod pretpostavkom, dakako, da je načelna neupitnost nereflektiranog poimanja napretka popraćena uvidom u problematičnost i aporetičnost njegovih dosadašnjih provedbenih oblika.

Izloženi prividni paradoks doprinosi razumijevanju jedne bitne osobine novih društvenih pokreta. Usredotočeni na pojedina konkretna pitanja (vezana najčešće — premda nipošto isključivo — uz različite pojave ugrožavanja opstanka), ti su pokreti prožeti nastojanjem da se spram vlastita cilja, determinirana na dotičnom pitanju ili pitanjima, odnose »mimo nedvojbeno i dalje važećih ideoloških dioba«. ⁷ Na razini analize individualnog aktera pokreta spomenuto se nastojanje može — barem djelomice — objasniti posred-

⁷ Z. Puhovski, »Društveni pokret ili pokretanje društva«, *Revija za sociologiju*, 3—4/1985, str. 153.

stvom upućivanja na neizvjesnost u pogledu kontinuiteta vlastitih kriterija djelovanja, pa i u pogledu vlastita identiteta.⁸ Ima li se to u vidu, moći će se razumjeti kako fluidnost sastava pokreta, tako i šarolikost njihovih sudionika, te kontradiktornost konzistentnijih koncepcija koje se u krilu tih pokreta javljaju ili u njima participiraju (od »marksističko-lenjinističkih« do religijsko-fundamentalističkih sekti, od različitih varijanti eko-socijalizma do isto tako raznovrsnih verzija liberalizma i liberizma).

Ako se u svjetlosti rečenoga postavi pitanje o odnosu novih društvenih pokreta i napretka, bit će jasno, da nije moguć jednoznačan odgovor. O tom da li se novi društveni pokreti dadu odrediti kao progresivni ili regresivni odluka se može donijeti tek kada se — imajući u vidu svu protuslovnost i problematičnost samoga određenja napretka, napose s obzirom na aktualno objelodanjenu antinomičnost praksa zasnovane na dominantnoj modernoj koncepciji napretka — definira što bi napredak danas mogao značiti. No, čak će i u tom slučaju morati izostati jednoznačan odgovor. Primjerice, pod pretpostavkom da je postignuta suglasnost oko određenja napretka kao procesa rasta ljudskih moći i oslobađanja od strukturalno (prirodno i društveno) uvjetovanih ograničenja njihova korištenja, analiza progresivnosti novih društvenih pokreta neće uroditi jednoznačnim odgovorom iz slijedećih razloga: 1. na razini analize učinaka djelovanja (konkretnih doprinosa pokreta afirmaciji emancipatorski poimljena napretka) ispostaviti će se antinomičnost učinaka; 2. na razini analize ideja koje se zahvaljujući pokretima šire ispostaviti će se kontradiktornost koncepcija što se tu javljaju.

Potrebno je ukratko obrazložiti oba momenta. Analiza učinaka djelovanja pokreta ne može ostati pri razmatranju motivacije aktera pokreta niti pri rekonstrukciji intencije borbe protiv nekih neželjenih pojava i borbe za uspostavljanje nekih poželjnih modaliteta života. Analiza se mora usredotočiti upravo na same učinke na rezultate borbe. Kada konkretna borba (npr. protiv izgradnje nuklearnih elektrana ili za uklanjanje već postojećih elektrana) rezultira uspjehom, onda se svaki takav uspjeh može smatrati doprinosom afirmaciji takvoga rasta ljudskih moći koji u perspektivi neće dovesti do njihova radikalnog smanjivanja (uslijed — u konkretnom slučaju — destruktivnih posljedica rasta zasnovanoga na nuklearnoj tehnologiji). No, uklanjanje jedne prijetnje opstanku ne znači i razrješenje svih problema koji su tu prijetnju uopće i omogućili. Ako — ostavimo kod navedenog primjera — odricanje od korištenja nuklearne energije, uzrokovano pritiskom ekološkog pokreta, rezultira intenzivnijim korištenjem fosilnih goriva, ekološka se perspektiva neće znatno razlikovati od one koja bi bila na djelu u slučaju neuspjeha borbe protiv nuklearke. Dakako, modaliteti prijetnje opstanku u prvom i drugom slučaju međusobno se razlikuju kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom pogledu, ali ne u tolikoj mjeri da bi bila sasvim besmislena optužba zastupnika nuklearnog lobbya da antinuklearci objektivno djeluju u interesu naftnog lobbya. Daljnja mogućnost sastoji se u istovremenoj borbi protiv svih potencijalno destruktivnih oblika proizvodnje energije. U situaciji

⁸ Tematizirajući tu neizvjesnost A. Pizzorno je predložio da se ona nazove »vrijednosnom neizvjesnošću« (Usp. »Some Other Kinds of Otherness: A Critique of 'Rational Choice', Theories«, u: A. Foxleó-M. McPherson-G.O' Donnell, ur. *Development, Democracy and the Art of Trespassing*, University of Notre Dame Press Notre Dame 1986.). Doduše, isti autor smatra nove društvene pokušaje pokušajem nadmašivanja te neizvjesnosti posredstvom stvaranja novih kolektivnih identiteta i rekonstrukcije nove strukture izvjesnosti.

tehnolojske nerazvijenosti, kada alternativni oblici proizvodnje energije ne mogu nadomjestiti te potencijalno destruktivne oblike, povoljan ishod borbe implicira redukciju raspoloživih količina energije. Pod danim okolnostima to vodi padu kvalitete života (ali tom istom padu vodi i porast proizvodnje energije u postojećim potencijalno-i ne tek potencijalno, nego sve više i aktualno destruktivnim oblicima).

Zaključak glasi: zbiljski učinak pokreta protiv destruktivnih oblika proizvodnje energije sastoji se u objelodanjivanju antinomičnog karaktera napretka, ne napretka određenog kao rasta ljudskih moći, nego tako ili drugačije određenog, ali na provedbenoj razini uz porast proizvodnje energije vezanog napretka. Drugim riječima, iskazuje se antinomičnost one vizije napretka koja polazi od pretpostavke da je porast energetskih potencijala njegov nužan uvjet. Dakako, tu se onda nameće potreba preispitivanja same ideje napretka, u svim njezinim verzijama, razmatranje stupnja progresivnosti pokreta koji konzekventno dovodi do preispitivanja ili barem do potrebe preispitivanja ideje progresa (a ne samo dominantnih oblika faktičkih verificiranog napretka) iskazat će se odatle kao krajnje problematična intelektualna djelatnost.

Podjednako će se besmislenom djelatnošću iskazati i pokušaj procjene stupnja progresivnosti ideje o potrebi zaštite ljudske okoline. Nedvojbeno je da ekološki pokret — nezavisno od konkretnih uspjeha i neuspjeha — doprinosi širenju svijesti o spomenutoj potrebi. Podjednako je nedvojbeno da se na elementarnoj razini analize ta ideja da se s prirodnim oklišem ne može postupati na način koji ugrožava opstanak samog čovječanstva može označiti kao napredna (dakako, pod pretpostavkom da je postignuta suglasnost u pogledu određenja napretka kao rasta čovjekovih moći). No, ta elementarna analiza malo znači: u kontekstu našeg vremena spomenuta ideja neposredno vodi preispitivanju ideje napretka.

Kada pak razmatranje progresivnosti ideja koje novi društveni pokreti afirmiraju proširimo na razmatranje cjelovitijih koncepcija što se u okviru pokreta nastoje afirmirati, onda nam se to razmatranje više neće ispostaviti kao besmisleno, ali ćemo se tu sresti s daljnjim poteškoćama. Akteri pokreta djeluju u pokretima »transideološki«, na istom se poslu mogu naći zastupnici međusobno isključujućih pogleda na svijet, teorijski i praktičko političkih opredjeljenja, što je moguće upravo uslijed parcijalnosti ciljeva, što ih pojedini pokreti postavljaju. To, međutim, ne znači, da pokreti u određenom kontekstu ne mogu rezultirati afirmacijom pojedinih cjelovitijih koncepcija što se u njihovu okviru nameću kao dominantni. Nije besmisleno tematizirati regresivnost »marksističko-lenjinističkih« ili religiozno-fundamentalističkih ideologija koje se u okviru pojedinih pokreta bore za dominaciju (dakako, opet pod pretpostavkom da raspoložemo takvim pojmom napretka koji će nam omogućiti da takve — ili nekakve drugačije — ideologije definiramo kao regresivne). No, kao što se pokreti konstituiraju i djeluju mimo tih ideoloških dioba, tako nam ni procjena stupnja progresivnosti ili regresivnosti dotičnih ideologija neće puno pomoći da odgovorimo na pitanje da li su pokreti u cjelini ili u pojedinim svojim dijelovima progresivni ili ne. Takva će procjena pokreta naprosto mimoći; iluzija je da bi nam ona mogla ponuditi bilo kakav, a pogotovo jednoznačan odgovor na pitanje o tome jesu

li oni progresivni ili regresivni. To ne znači da analiza idejnih komponenti pokreta ne može biti višestruko korisna, napose pri izučavanju idejnih tendencija u suvremenom društvu, dinamike posredovanja društvenih pokreta i kretanja i ideja, itd. — no, odatle neće slijediti nikakvi generalizirajući zaključci o karakteru samih novih društvenih pokreta: zaključak da u pokretima prevladavaju progresivne ideje i orijentacije neće biti neutemeljen (pod pretpostavkom da je utemeljen sam kriterij progresivnosti), ali ako bi se on izveo u neku opću ocjenu, mimoišla bi se činjenica da su pokreti »s onu stranu« progresivnosti i regresivnosti.

Smiju li se, međutim, tim kriterijem progresivnosti mjeriti neke druge specifične značajke novih društvenih pokreta kao što je to primjerice njihovo odustajanje od tradicionalno poimljene politike?⁹ Odgovor na to pitanje ne može biti jednoznačan; ipak, naziru se neki elementi afirmativnog odgovora. Ukoliko »odustajanje od politike« znači prepuštanje donošenja društveno relevantnih odluka »drugima« (faktički: socijalnim snagama održavanja i učvršćivanja zatečenog stanja), onda bi se uloga novih društvenih pokreta mogla odrediti kao regresivna, budući da je u takvoj vrsti prepuštanja prostora odlučivanja na djelu odustajanje od one razine koja čini kvalitativnu razliku između predgrađanskog i građanskog svijeta. Ukoliko pak, »odustajanje od politike« znači odustajanje od igre pod zadanim pretpostavkama, onda bi odgovor na pitanje o karakteru uloge pokreta mogao biti obrnut. Naznačenim dvjema mogućnostima interpretacije »odustajanja od politike« nisu iscrpljene sve mogućnosti tumačenja toga odustajanja, pa time i sve mogućnosti odgovora na pitanje o progresivnosti odnosno regresivnosti novim pokretima svojstvenog »odustajanja od politike«. Stvar je konkretne analize da odgovori na pitanje u kojoj mjeri novi društveni pokreti rezultiraju prvim, drugim, ili nekim trećim (četvrtim, itd.) tipom odustajanja od politike, ali isto tako i na pitanje o odnosu između odustajanja i uključivanja (primjer potonjeg predstavljaju zapadnoevropske partije zelenih, koje nisu političke stranke u tradicionalnom smislu, ali ne odgovaraju ni definiciji novih pokreta kao onih koji odbijaju svako institucionaliziranje).

Još više elemenata koji upućuju na mogućnost afirmativnog odgovora na pitanje o opravdanosti procjene progresivnosti i regresivnosti novih društvenih pokreta, proizlazi iz razmatranja tih pokreta i postmodernizma. Pod postmodernizmom se ovdje ne podrazumijeva postmoderna umjetnost, nego onaj raspršeni tip mišljenja koji na zbilju fragmentizirana svijeta reagira podjednako fragmentiziranim mišljenjem.¹⁰ Kako se pokreti konstituiraju oko borbe za pojedine parcijalne ciljeve, postmodernističko fragmentarno i fragmentirajuće mišljenje može se bez osobitih teškoća uspostaviti kao misaoni okvir kulturnopolitičkog ambijenta novih pokreta. U tom slučaju pokreti funkcioniraju kao nosilac fragmentizirane svijesti, svijesti koja apsolutizira parcijalnost djelovanja i hipostazira je u principijelnu difuznost područja i predmeta djelovanja, te time a priori onemogućuje produktivne učinke pokretima pro-

⁹ Odustajanje novih društvenih pokreta od tradicionalno poimljene politike tematiziraju brojni interpreti. Tako npr. J. Cohen (usp. »Crisis Management and Social Movements«, *Telos*, br. 52, 1982, str. 24. i dalje) smatra da se tu stvara prostor javnosti čija se funkcija ne sastoji u institucionaliziranju pokreta a pogotovo ne u njihovu pretvaranju u političke partije, nego u tomu da društvo čuje poruke što ih pokreti nose, i da ih ono (a ne pokreti) prevede u djelatnost političkog odlučivanja, dok sami pokreti zadržavaju vlastitu autonomiju.

¹⁰ O tome opsežnije u: L. Veljak, »Moć mišljenja«, u: *Horizont metafizike*, HFD, Zagreb, 1988.

blematizirane moderne (tzv. nekritičke) ideje napretka. Fiksirajući svijet kao razmravljen, takvo na pokrete nakalemljeno postmodernističko mišljenje one-mogućuje stvaranje i širenje svijesti o jedinstvenom korijenu i temelju brojnih — naizgled nepovezanih — prijetnji opstanku, što ih pokreti praktički osporavaju i za čije se uklanjanje zalažu. Korijen o kojem je riječ, a koji se daje tematizirati na razini kritike logike kapitala kao objedinjujućega temelja modernog svijeta, ostat će u tom slučaju nužno skriven, što će imati neposredne konzekvencije i za djelotvornost parcijalno postavljenih strategija novih društvenih pokreta, i njih same transformirajući kao momente antinomičnosti epohe.

Utoliko se — sa stajališta »emancipatorski« poimljenog napretka — smije ustvrditi da je stupanj pozitivne korelacije između novih društvenih pokreta i postmodernističkoga fragmentarnog načina mišljenja otprilike obrnuto proporcionalan progresivnosti samih pokreta. Visok stupanj korelacije neutralizira kritički potencijal novim pokretima problematizirane nereflektirane ideje napretka, pa time ograničava i same pokrete, zatvarajući njihovo polje djelovanjem u okvire historije ozbiljenja potonje ideje napretka, historije koja je dospjela do svojih antinomičnih granica, ali koja sama posebi, napose kada je popraćena fragmentizirajućim prividom samosvijesti, nema potencijala samonadmašivanja.

Sve što je rečeno u pogledu mogućnosti i granica procjenjivanja stupnja progresivnosti odnosno regresivnosti novih društvenih pokreta daje se primijeniti i na pojavu takvih pokreta u našoj zemlji. Valja se, međutim, čuvati mehaničke aplikacije shematski razumljenih kriterija procjene, a istovremeno voditi računa i o pojedinim specifičnostima naših prilika, specifičnostima što pojavu novih društvenih pokreta smještaju u unekoliko drugačiji kontekst od onoga koji se može rekonstruirati pri analizi novih pokreta u zapadnoevropskim zemljama.

Dominantna ideja napretka u tzv. romantičarskoj fazi »izgradnje socijalizma« temelji se na čuvenoj formuli »elektrifikacija + sovjeti = socijalizam«. Nezavisno od ideologijske instrumentalizacije te formule (očigledne u njezinu korištenju u okolnostima kad su Sovjeti već odavno i definitivno izgubili vezu s izvornom idejom samoodređenja i postali institucijama poretka realnog socijalizma), njezin se smisao sastoji u objedinjavanju oba određenja napretka, prvoga, »emancipatorskoga« koji je reprezentiran momentom Sovjeta (savjeta)¹¹ i drugoga, kvantitativnoga koji je reprezentiran momentom elektrifikacije. Takva koncepcija napretka preuzeta je i kod nas, pa se — s promjenljivim ali ne i posve izostalim uspjehom — realizirala sve do najnovijega tzv. kriznog vremena. Dakako, sa stajališta toj koncepciji imanentne vizije novi se društveni pokreti iskazuju regresivnima, počevši od elementarne razine, one razine na kojoj se problematizira dominantna ideja napretka, pa do kompleksnijih razina, na kojima se dovodi u pitanje uspostavljen sklop »subjektivnih i objektivnih faktora izgradnje socijalizma«. No, ocjena koja se na tim pretpostavkama izriče relevantna je isključivo u mjeri u kojoj njezini nosioci raspolažu moći uklanjanja prostora djelovanja pokreta; spoznajnu relevantnost takve ocjene o regresivnosti novih društvenih pokreta valja od-

¹¹ U mjeri u kojoj su sovjeti (kao i druge forme »narodne vlasti«) praktički gubili vezu s idejom samoodređenja, »emancipatorski« je smisao ove formule postajao ideologijskom tvorevinom.

mjeravati stupnjem moći njezinih nosilaca da ponude izlaz iz zatečenog stanja. Ukoliko se ova moć doista dade odrediti kao beznačajana — na što upućuju razni pokazatelji — onda se ocjena o regresivnosti okreće protiv samih ocjenjivača: obje koncepcije napretka uzete bilo pojedinačno bilo u cjelini omogućuju sud o regresivnosti takvih nosilaca društvene moći koji se faktički iskazuju nemoćnima da zajamče bilo koju varijantu napretka, i koji, dakle, svoju moć zbog strukturalnih uzroka mogu koristiti tek za perpetuiranje stagnantno-nazadujućega kretanja. Bila bi, s druge strane, evidentna logička greška kada bi se odatle izvodio zaključak o progresivnosti novih društvenih pokreta. Otežavanju donošenja takve ocjene doprinosi, nadalje, dvoznačnost samog pojma napretka.

Ukoliko, međutim, uklonimo tu dvoznačnost opredjeljujući se za »emancipatorsko« određenje napretka, (pri čemu treba naznačiti da ono ne isključuje kvantitativnu dimenziju napretka nego je samo podvrgava kriteriju slabode), ipak se mogu izvesti neki — premda ograničeni — zaključci u pogledu progresivnosti odnosno regresivnosti aktualnih potencijalnih novih društvenih pokreta u Jugoslaviji.

Ograničit ćemo se na jednu demonstraciju mogućnosti negativne aplikacije takvoga odlučivanja. Opredjeljenje za negativnu aplikaciju (tj. za tražanje za povodima koji opravdavaju da se s »emancipatorskog« stajališta pojedina očitovanja novih pokreta u našoj zemlji odrede kao regresivna) nipošto ne implicira ocjenu o pretežno regresivnom karakteru novih društvenih pokreta u Jugoslaviji. To opredjeljenje ima isključivo metodički smisao, utoliko što je mnogo jednostavnije naznačiti mogućnosti regresivnog djelovanja pokreta nego li pretpostavke, putove i oblike njihova iskazivanja kao funkcionalnog momenta progressa u prethodno naznačenom smislu. Potonje, naime, zahtijeva kompleksnije razmatranje niza momenata aktualne konstelacije jugoslavenskog društva s posebnim obzirom na mogući doprinos novih pokreta nadmašivanju zatečenog stanja, pri čemu ne bi valjalo zanemariti ni brojne antinomične aspekte i one konstelacije i spomenutoga mogućeg doprinosa.

Jednoznačna regresivnost djelovanja novih društvenih pokreta u našim okolnostima očitovala bi se, primjerice, onda kada bi se oni uključili u šire pokrete populističkog karaktera i nacionalno homogenizirajućeg učinka.¹² U takvim su hipotetičkim situacijama mogući različiti obrati (u rasponu od preobrazbe kritike puko kvantitativnog napretka uz zalaganje za egalitarizam predgrađanskog tipa ili preobrazbe kritike militarizma u ideologiju nacionalne armije, pa do instrumentalizacije — inače višestruko problematične — ideje tzv. civilnog društva u svrhu apsolutizacije nacionalne države kao vrhovne vrijednosti po sebi i za sebe) kojima se neutralizira »emancipatorski« potencijal novih društvenih pokreta, a sami ti pokreti postaju momentima ove ili one nove hegemonije usmjerene različitim varijantama »negativne sinteze« najčešće obilježene totalitarističkim predznakom. Te je obrate moguće spriječiti tek dosljednim inzistiranjem na vlastitoj autonomnosti. Autonomna pozicija nekog pokreta ne jamči još i njegovu progresivnost. Međutim, prakticiranje autonomije onemogućuje njegovo uključivanje u bilo koji ob-

¹² Argumentacija te postavke zahtijevala bi svakako više prostora no što ga ovdje ima na raspolaganju. Postavka je zasnovana na uvidu u karakter aktualnih i potencijalnih populističkih pokreta u našoj zemlji, u vezi sa čime usp. npr. jednu recentnu (kratku ali preciznu) analizu u članku R. Supeka »Psihologija nacionalizma«, *Danas*, br. 352, 15. 11. 1988.

lik homogenizirajućeg kretanja, te time ujedno otvara i prostor na kojemu se može odjelotvoriti specifičan doprinos pojedinog pokreta afirmaciji napretka po mjeri čovjeka.

Naravno, izložena razmatranja tek su okvir za moguću konkretnu analizu aktualne i napose potencijalne funkcije novih društvenih pokreta u procesu transformacije suvremena jugoslavenskog društva. Takvom bi se analizom — s onu stranu paušalne osude novih pokreta u ime preživjelih mitova, ali i s onu stranu nekritičkog i pomodarskog oduševljavanja svime što je novo, svježe, privlačno i perspektivno — mogli dobiti i pouzdaniji pokazatelji o stupnju vjerojatnosti naznačene negativne hipoteze. No, ni analiza nije kraj posla: nakon nje bi morala uslijediti i projekcija mogućega proboja iz zatečenih antinomija, projekcija u kojoj bi za pokrete novoga tipa svakako moralo biti mjesta. Označi li se baš taj proboj kao istinski napredak onda će tu biti govora o razmatranju moguće uloge pokreta u procesu napredovanja, procesu dosezanja novih dimenzija slobode.

NEW SOCIAL MOVEMENTS AND THE CONCEPT OF PROGRESS

LINO VELJAK

Faculty of Philosophy, Zagreb

This paper deals with two major modern concepts of progress: the concept of progress as the historical process of human emancipation, and the concept of progress as the qualitative growth of material productive forces. The appearance of new social movements has revealed the limits of progress based upon the latter concept. Having this in mind, the author refutes the justifiability of the uncritical appraisal of the progressiveness or regressiveness of new social movements. At the same time, he points out some of the elements which, in turn, suggest the possibility of judging the emancipatory character of these movements. Finally, the author discusses the consequences of these reflections in reference to the appearance of some of the forms of new social movements in Yugoslavia.

(na engleski prevela Sanja **Vrhovec-Vučemilović**)